

pejskich i pozaeuropejskich. Jednakże zarówno ciężar gatunkowy, jak i ilość kwestii spornych w dziedzinie wymiany handlowej EWG — USA nie ułatwią zainteresowanym stronom szybkiego osiągnięcia porozumienia i dalekosiężnych rozwiązań. Znalazienie kompromisu w tej sprawie będzie najprawdopodobniej wymagać długotrwałych i trudnych rokowań nie tylko wielostronnych, ale — jak się wydaje — przede wszystkim dwustronnych, a także poważnych wzajemnych ustępstw obu kontrahentów.

Krystyna Michałowska-Gorywoda

WPLYW DŁUGOFALOWYCH CZYNNIKÓW WZROSTU NA ROZWÓJ GOSPODARCTWA REPUBLIKI FEDERALNEJ NIEMIEC

Powstanie RFN we wrześniu 1949 r. stanowiło rezultat postępującej zmiany stosunku mocarstw zachodnich do sprawy odbudowy gospodarki zachodnioniemieckiej. Podłożem tego procesu była realizacja zasad amerykańskiej koncepcji politycznej w Europie zachodniej¹.

Niemal bezpośrednio po utworzeniu państwa zachodnioniemieckiego, jego gospodarka wykazywała bardzo wysoką dynamikę wzrostu. Pomimo iż w latach sześćdziesiątych dynamika ta uległa znacznemu zwolnieniu, Niemcy Zachodnie nadal jeszcze zalicza się do państw o największym potencjale gospodarczym².

Ekonomiczna analiza procesów zachodzących w RFN może ujawnić rzeczywiste przyczyny stosunkowo szybkiego rozwoju gospodarczego tego kraju w pierwszym dziesięcioleciu jego istnienia oraz źródła późniejszego, znacznego zwolnienia tempa wzrostu.

SYTUACJA GOSPODARCZA NIEMIEC ZACHODNICH W PIERWSZYCH LATACH ISTNIENIA

Podstawowe znaczenie w starciu Niemiec Zachodnich do powojennego rozwoju miała wielkość i struktura potencjału przemysłowego odziedziczona po III Rzeszy. O wielkości i znaczeniu potencjału przemysłowego Niemiec przed II wojną światową najlepiej świadczy 12-procentowy udział tego kraju w produkcji przemysłowej świata kapitalistycznego, wobec 6-procentowego udziału Francji, 11-procentowego W. Brytanii i 45-procentowego Stanów Zjednoczonych³.

¹ Szersze omówienie sytuacji politycznej, jaka wytworzyła się po II wojnie światowej wokół tzw. problemu niemieckiego wykracza poza ramy tego artykułu. Obszerniejsze przedstawienie problematyki można znaleźć m. in. w: J. Krasuski, *Polityka czterech mocarstw wobec Niemiec 1945-1949*. Poznań 1967; Z. Nowak, *Zarys czynników rozwoju gospodarczego Niemiec zachodnich*. Poznań 1960, ss. 12-21; H. Heiningner, *Der Nachkriegszyklus der westdeutschen Wirtschaft 1945-1950*. Berlin 1959, ss. 74-113 oraz 163-215.

² Pod względem udziału w wolumenie produktu społecznego brutto wytworzonego przez kraje OECD, RFN zajmowała w r. 1971 trzecie miejsce, po USA i Japonii (por. „Die Weltwirtschaft” nr 2/1973, s. 6).

³ R. Krengel, *Die langfristige Entwicklung der Brutto-Anlageinvestitionen der westdeutschen Industrie von 1924 bis 1955/56*, „Vierteljahrshette zur Wirtschaftsforschung”, z. 2/1957, s. 171.

Przed r. 1939 Niemcy stanowiły zatem największą potęgę przemysłową w Europie zachodniej. Po II wojnie światowej, w wyniku terytorialnego podziału Niemiec, nastąpiło zmniejszenie absolutnej wielkości potencjału skupionego w jednym organizmie gospodarczym. Zmieniła się także jego struktura. W r. 1936 na obszarze obecnej RFN, obejmującym 52,1% powierzchni Rzeszy, skoncentrowane było 62,4% całego przemysłu (bez produkcji energii i budownictwa)⁴. Niemcy Zachodnie przejęły zatem najbardziej uprzemysłowioną część III Rzeszy. Niemal do ostatnich chwil istnienia III Rzeszy trwała intensywne rozbudowa aparatu produkcyjnego oraz następowały zmiany w strukturze przemysłu, zmierzające do zwiększenia udziału przemysłu inwestycyjnego oraz przemysłów górniczych i surowców podstawowych. Taką strukturę inwestycji ukształtowała wojenna i przedwojenna koniunktura zbrojeniowa. Dlatego też w r. 1945 przemysł niemiecki, mimo poniesionych w czasie wojny strat, był silniejszy i bardziej nowoczesny niż przed rozpoczęciem działań wojennych. Ostatecznie, struktura przemysłu Niemiec Zachodnich w 1950 r. była następująca (w %, według udziału w obrotach całego przemysłu):⁵

I. Przemysł wydobywczy	5,7
II. Przemysł materiałów podstawowych i dóbr produkcyjnych	28,0
w tym:	
1. Przemysł żelaza i stali	5,8
2. Przemysł chemiczny	8,6
3. Przemysł petrochemiczny	1,1
III. Przemysł dóbr inwestycyjnych	22,8
1. Przemysł maszynowy	6,9
2. Przemysł samochodowy	4,1
3. Przemysł elektrotechniczny	4,2
IV. Przemysł dóbr konsumpcyjnych	
w tym:	25,0
1. Przemysł tekstylny	12,3
V. Przemysł spożywczy i używek	18,3

Przytoczone dane wskazują na wyraźną dominację w strukturze przemysłu RFN przemysłów produkujących dobra inwestycyjne oraz przemysłów materiałów podstawowych i dóbr produkcyjnych. Zaważyło to w decydujący sposób na kierunku powojennej ekspansji gospodarczej.

Drugim czynnikiem, który (obok majątku produkcyjnego) decyduje o możliwości szybkiego wzrostu gospodarczego jest potencjał pracy. Powojenna sytuacja Niemiec Zachodnich również w tym zakresie przedstawiała się dość korzystnie. Liczba ludności na obszarze Niemiec Zachodnich w latach 1939 - 1950 wzrosła o 21,2%, osiągając — według spisu z dnia 13 września 1950 r. — 47 696 tysięcy⁶. Podstawowym źródłem napływu ludności na te tereny byli uchodźcy i przesiedleńcy z polskich Ziemi Odzyskanych, Czech, Węgier, Rumunii, Jugosławii i innych krajów europejskich. Wśród pozostałej ludności napływowej największy odsetek stanowiła ludność przybyła z obszaru obecnej NRD. W rezultacie, dzięki około 10-milionowej rzeszy imigrantów, którą wchłonęły Niemcy Zachodnie, pow-

⁴ *Statistische Handbuch von Deutschland 1928 - 44*, Monachium 1949, s. 273.

⁵ *Statistisches Jahrbuch für die BRD*, 1960, s. 209.

⁶ *Statistisches Jahrbuch für die BRD*, 1953 (cyt. za B. Gleitze, *Ostdeutsche Wirtschaft*, Berlin 1956, ss. 146 - 147).

stały na rynku pracy poważne rezerwy⁷. Rezerwy te w zasadzie mogły być wykorzystywane z szybkością dyktowaną potrzebami rozwijającego się przemysłu, bez napięć na rynku pracy i bez presji na poziom płac roboczych.

Dogodne warunki dla ponownego uruchomienia największego i najnowocześniejszego potencjału przemysłowego w Europie zachodniej stworzyła reforma walutowa z czerwca 1948 r. oraz uzupełniająca ją ustawa bilansowa z sierpnia 1949 r. Jej skutki polegały przede wszystkim na zahamowaniu narastającej w szybkim tempie inflacji, normalizacji systemu kredytowego oraz dostarczeniu podstawy prawnej do likwidacji tzw. cichych rezerw powstałych w przedsiębiorstwach z zysków okresu wojennego, a także przed- i powojennego. Obecnie, na mocy ustawy bilansowej mogły być one, bez opodatkowania dopisane do kapitału zakładowego⁸.

Nie budzi niczyjej wątpliwości czym kosztem osiągnięto pozytywne dla całej gospodarki skutki. Wymowny jest w tym względzie fakt, że podczas gdy w wyniku reformy zasoby pieniężne ludności zostały zredukowane o 93,5%, ubytek wartości nominalnej kapitału zakładowego 90% spółek akcyjnych wynosił tylko 16%⁹. Kapitał Zachodniemiecki miał zatem zapewnioną dogodną pozycję wyjściową dla dalszej ekspansji.

Brak jest danych dotyczących wielkości stopy wartości dodatkowej stanowiącej źródło akumulacji kapitału. W Niemczech Zachodnich była ona jednak wyższa niż w wielu innych rozwiniętych państwach kapitalistycznych. Wskazuje na to udział płac w dochodzie narodowym, który w Wielkiej Brytanii, Francji, USA i RFN w roku 1950 kształtował się następująco (w procentach):¹⁰

W. Brytania	70,6
Francja	53,7
USA	63,8
RFN	51,7

Z zestawienia wynika, że udział płac w dochodzie narodowym Niemiec Zachodnich, w porównaniu z innymi rozwiniętymi państwami kapitalistycznymi, kształtował się na poziomie przeciętnie około 18% niższym.

W końcu 1950 r., po krótkim ożywieniu gospodarczym wywołanym reformą walutową, zachodniemieckiej gospodarce zaczęła grozić stagnacja. Głównym źródłem zarysowujących się trudności były ograniczone możliwości zbytu wytworzonej produkcji. Na skutek terytorialnego podziału Niemiec rynek wewnętrzny wydatnie się skurczył, a dostęp na rynki zagraniczne był utrudniony przez liczne jeszcze ograniczenia stawiane przez byłe państwa okupacyjne wobec niemieckiego eksportu.

DLUGOFALOWE CZYNNIKI ODDZIAŁUJĄCE NA WZROST GOSPODARCZY NIEMIEC ZACHODNICH PO 1950

Rozwój gospodarczy Niemiec Zachodnich po r. 1950 oznaczał się następującymi cechami:

- 1) wysokim i względnie stabilnym wzrostem w pierwszym dziesięcioleciu,

⁷ *Deutschland in Zahlen*. Köln 1950, s. 47.

⁸ Szerzej na ten temat między innymi w: A. Krawczewski, *Akumulacja kapitału w NRF*. Warszawa 1969.

⁹ Por. „DWI-Berichte” nr 1-2/1952 (cyt. za H. Heiningera, *op. cit.*, ss. 222-223).

¹⁰ „DWI-Berichte”, nr 3/1963, s. 150 oraz *Statistisches Jahrbuch für die BRD*. 1968, s. 494.

2) słabnącym tempem wzrostu w drugim dziesięcioleciu i coraz większymi, dodatnimi i ujemnymi, amplitudami wahań.

Odbiciem tej sytuacji gospodarczej RFN są roczne tempa wzrostu produktu społecznego brutto, które w kolejnych okresach kształtowały się następująco (w cenach stałych):¹¹

1951 - 54	10,0%	8,2%
1955 - 59	6,8%	8,2%
1960 - 64	5,5%	5,1%
1965 - 69	4,6%	5,1%
1970 - 73	4,2%	4,2%

Głównymi długofalowymi czynnikami, które wpływały na zmiany w tempie wzrostu gospodarczego Niemiec Zachodnich są: 1) czynniki demograficzne — zmiany na rynku pracy, 2) struktura przemysłu i jej zmiany, 3) warunki akumulacji kapitału, 4) ekspansja eksportowa, 5) procesy integracyjne zachodzące w państwach Europy zachodniej, 6) przedsięwzięcia państwa wynikające z długofalowej polityki wzrostu gospodarczego.

Trudno jest rozdzielić i zmierzyć stopień oddziaływania każdego z wymienionych czynników na ogólne tempo wzrostu i w związku z tym rozstrzygnąć, który z nich miał wpływ decydujący. Dlatego najstuszniejsze będzie potraktowanie zmian w tempie wzrostu gospodarczego RFN jako rezultatu łącznego oddziaływania wymienionych czynników, bez wskazywania, który z nich odegrał decydującą rolę.

Czynniki demograficzne — zmiany na rynku pracy

Wzrost zatrudnienia jest głównym bezpośrednim czynnikiem wzrostu dochodu narodowego i dlatego sytuacja na rynku pracy wywiera zasadniczy wpływ na możliwości ekspansji gospodarczej kraju. W r. 1950 liczba ludności w RFN kształtowała się na poziomie około 48 mln, udział zawodowo czynnych w ogólnej liczbie ludności wynosił 46%, liczba bezrobotnych w szczytowym punkcie tego roku — około 2 mln osób¹². Następne lata charakteryzowały się szybkim przyrostem ludności. W latach 1951 - 1959 przeciętny roczny przyrost ludności wynosił 10,9 promille a w latach 1960 - 1972 — 9,0 promille¹³. Niemal połowa tego przyrostu spowodowana była nadwyżką imigracji nad emigracją. W okresie 1951 - 1959 przeciętne roczne dodatnie saldo wędrowek przez granicę RFN wynosiło 279 tysięcy, natomiast przeciętna roczna nadwyżka urodzeń nad zgonami — 283 tysiące. W latach 1960 - 1972 wielkości te kształtowały się odpowiednio na poziomach 311,4 tysiące oraz 257 tysięcy¹⁴.

W pierwszym okresie największy udział w dodatnim saldzie wędrowek przez granicę RFN mieli imigranci niemieccy¹⁵. W następnych latach to źródło napływu ludności traci wyraźnie na znaczeniu¹⁶, wzrasta natomiast rola imigracji z państw

¹¹ Obliczono na podstawie *Statistisches Jahrbuch für die BRD* — różne roczniki oraz „Wirtschaft und Statistik” nr 2/1974, s. 65.

¹² „Wirtschaft und Statistik” nr 1/1957, s. 3 — dział *Statistische Monatszahlen* oraz *Statistisches Jahrbuch für die BRD* 1968, s. 125.

¹³ Obliczono na podstawie „Wirtschaft und Statistik” — dział *Statistische Monatszahlen* — różne roczniki.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ „Wirtschaft und Statistik” nr 9/1961, ss. 521 - 522.

¹⁶ „Wirtschaft und Statistik” nr 12/1964, s. 715.

posiadających nadwyżki siły roboczej. W r. 1973 na obszarze RFN najwięcej zatrudniano cudzoziemców z Turcji (22,5% ogółu zatrudnionych cudzoziemców w RFN), z Jugosławii (20,3%), Włoch (17,8%), Grecji (11,7%) i Hiszpanii (6,8%)¹⁷.

Pomimo istniejącego w r. 1950 wysokiego poziomu bezrobocia (około 10% zawodowo czynnych) oraz nieprzerwanego napływu siły roboczej zza granicy, dynamiczny wzrost gospodarki szybko wchłonął całą jej nadwyżkę. W r. 1960 przekroczono tzw. próg pełnego zatrudnienia. Oznacza to, że liczba zgłoszonych wolnych miejsc pracy przekroczyła wówczas liczbę zarejestrowanych bezrobotnych.

Drugie dziesięciolecie powojennego rozwoju gospodarki RFN charakteryzowało się coraz bardziej wzrastającym napięciem na rynku pracy. Liczba wolnych miejsc pracy przez cały okres 1960 - 1973 znacznie przewyższała liczbę poszukujących pracy. Jedynie w r. 1967 liczba wolnych miejsc pracy była nieco niższa od poziomu bezrobocia. Zjawisko to stanowiło jednak rezultat przejściowego, cyklicznego spadku koniunktury w gospodarce.

Przedstawione zmiany na rynku pracy były niezwykle ważnym czynnikiem, wpływającym na tempo wzrostu gospodarczego Niemiec Zachodnich. Istnienie do 1959 r. poważnych nadwyżek siły roboczej przy dość dużych rezerwach majątku produkcyjnego dawało możliwość przyrostu produkcji najtańszą drogą, to znaczy przez wzrost zatrudnienia. Korzystna sytuacja na rynku pracy w pierwszym dziesięcioleciu istnienia RFN umożliwiała ponadto utrzymywanie poziomu płac i tempa ich wzrostu na wysokości należącej do najniższych wśród rozwiniętych państw kapitalistycznych. Niski poziom płac w Niemczech Zachodnich w latach 1950 - 1959 wpływał przede wszystkim na: 1) niższe niż w innych rozwiniętych państwach kapitalistycznych koszty robocizny na jednostkę produkcji, 2) możliwość ustanawiania przez zachodnioniemieckich eksporterów konkurencyjnych cen na rynkach zagranicznych, 3) stabilność wzrostu, gdyż brak było nacisku ze strony płac na inflacyjny wzrost cen.

W latach sześćdziesiątych, wraz ze zmianą sytuacji na rynku pracy, tempo wzrostu płac uległo znacznemu przyspieszeniu. W okresach pomyślnej koniunktury, a więc wówczas, kiedy zapotrzebowanie na siłę roboczą było szczególnie duże, tempo wzrostu płac zaczęło dość znacznie przekraczać tempo wzrostu wydajności pracy, zmniejszając w ten sposób zyski. W stosunkowo krótkim czasie niski poziom płac, w powiązaniu z korzystną sytuacją na rynku pracy, przestał być atutem w rękach zachodnioniemieckiego kapitału. Z bardzo dobrej pozycji w tym zakresie w stosunku do innych rozwiniętych państw kapitalistycznych, RFN spadła ponownie do poziomu przeciętnego w tej grupie krajów.

Trudności wynikające z istnienia stałych napięć na rynku pracy są obecnie dla gospodarki zachodnioniemieckiej problemem najtrudniejszym do rozwiązania. Istnieje wiele przesłanek, z których można wnioskować, że kwestia niedoboru siły roboczej ulegnie dalszemu zaostrzeniu. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim:

1) bardzo wyraźny spadkowy trend przyrostu naturalnego. W latach 1955 - 1959 przeciętny roczny wskaźnik przyrostu naturalnego kształtował się na poziomie 5,8 promille, w latach 1960 - 1964 — 6,6‰, w latach 1965 - 1969 — 4,9, a w latach 1970 - 1973 spadł do zera (w latach 1972 - 1973 miał wartość ujemną).

2) pogarszający się stosunek liczbowy ludności zawodowo czynnej do ogółu mieszkańców. W r. 1960 udział ludności zawodowo czynnej w ogólnej liczbie ludności wynosił 47,5%, w r. 1965 — 46,0% a w r. 1972 już tylko 43,0%¹⁸. Pogorszenie

¹⁷ „Wirtschaft und Statistik” nr 9/1973, s. 537.

¹⁸ „Wirtschaft und Statistik” — dział *Statistische Monatszahlen* — różne roczniki.

się tych proporcji jest przede wszystkim rezultatem procesu starzenia się społeczeństwa zachodnioniemieckiego. W r. 1961 udział ludności powyżej 65 lat w ogólnej liczbie ludności wynosił 11,7%, a w r. 1970 wzrósł do 12,9%. Jednocześnie prognozy demograficzne przewidują zwiększenie się tego wskaźnika do 14,3% w r. 1975 oraz 15,0% w r. 1980¹⁹;

3) przedłużenie okresu kształcenia. Według obliczeń instytutów zachodnioniemieckich, w wyniku przedłużenia się okresu kształcenia rynek pracy zostanie pozabawiony w latach 1970-1985 około 650 tysięcy osób zawodowo czynnych²⁰.

4) posiadanie przez Niemcy Zachodnie jednego z najwyższych wskaźników feminizacji na świecie.

Obecnie brak perspektyw rozwiązania problemu ostrego deficytu siły roboczej w gospodarce RFN ze źródeł wewnętrznych. W pełni uzasadnione są natomiast prognozy, że sytuacja w tym zakresie ulegnie dalszemu pogorszeniu. Stanowiąc to będzie niewątpliwie jeden z podstawowych czynników hamujących tempo wzrostu gospodarki RFN również w przyszłości. Częściowym rozwiązaniem może tu być zwiększenie intensywności werbunku zagranicznej siły roboczej oraz wzrost nakładów na podwyższenie wydajności pracy. Pewne rezerwy tkwią także w przebudowie regionalnej struktury gospodarczej.

Zagraniczna siła robocza przedstawia jednak dla zachodnioniemieckiego pracodawcy niższą wartość ze względu na najczęściej niższe kwalifikacje i trudności językowe. Przyuczanie robotników cudzoziemskich zwiększa natomiast koszty produkcji. Również nakłady na wzrost wydajności pracy, szczególnie w początkowym okresie wprowadzania automatyzacji produkcji, zmniejszają efektywność akumulacji kapitału. Problemu deficytu siły roboczej w zachodnioniemieckiej gospodarce nie rozwiąże także nawet całkowita likwidacja bezrobocia strukturalnego, bowiem począwszy od r. 1960 liczba zgłoszonych wolnych miejsc pracy prawie nieprzerwanie dwu- trzy- a nawet czterokrotnie przekracza liczbę zarejestrowanych bezrobotnych.

Zmiany w strukturze przemysłu

W strukturze przemysłu Niemiec Zachodnich odziedziczonej po okresie przedwojennym wyraźnie dominowały dwie grupy przemysłów: grupa przemysłów produkujących dobra inwestycyjne oraz grupa przemysłów produkujących materiały podstawowe i dobra produkcyjne. Łącznie obie te grupy posiadały w r. 1950 około 51-procentowy udział w obrotach całego przemysłu. Znaczenie ich było jeszcze większe jeśli uwzględnić fakt, że majątek produkcyjny brutto w przemysłach dóbr inwestycyjnych był wykorzystany tylko w 66,6%, a w przemysłach materiałów podstawowych i dóbr produkcyjnych — w 79,2%²¹. Dla porównania, w przemysłach dóbr konsumpcyjnych stopień wykorzystania majątku wynosił 84,9%, a w przemyśle spożywczym i używek — 78,2%²². Wśród przemysłów produkujących dobra inwestycyjne najlepiej rozwinięte były: przemysł maszynowy, przemysł elektrotechniczny i przemysł samochodowy. Łącznie trzy wymienione gałęzie realizowały w r. 1950 około 51% obrotów tej grupy przemysłów. Dobrze rozwinięty był również

¹⁹ „Wirtschaft und Statistik” nr 2/1973, s. 85.

²⁰ „Wirtschaft und Statistik” nr 9/1970, s. 461.

²¹ Por. R. Kregel, *Entwicklung der Brutto-Anlage-Investitionen und des Brutto-Anlagevermögens der westdeutschen Industrie bis 1958/59 und 1969/70*. „Vierteljahrshette zur Wirtschaftsforschung” z. 1, 1960, s. 81.

²² *Ibidem*.

przemysł wydobywczy realizujący w 1950 r. 5,7% obrotów całego przemysłu. Dotyczyło to szczególnie górnictwa węgla kamiennego.

Struktura zachodnioniemieckiego przemysłu była — obok obfitej i taniej siły roboczej — kolejnym czynnikiem, który określił korzystne warunki startu gospodarki RFN do powojennego rozwoju. Ogromne zapotrzebowanie na wyroby przemysłu ciężkiego płynęło zarówno z kraju, jak i z zagranicy. Wynikało to z procesu odnawiania trwałego kapitału po wojnie oraz z tworzenia nowej struktury przemysłowej pod wpływem szybkiego postępu technicznego. Rozwijano produkcję przemysłu chemicznego, elektrotechnicznego, petrochemicznego, tworzyw sztucznych i samochodowego.

Zachodnioniemiecki przemysł dysponujący dużymi rezerwami mocy wytwórczych oraz posiadający strukturę należącą do najnowocześniejszych w Europie, mógł w pełni wykorzystać wytworzoną po wojnie pomyslną dla swojego przemysłu koniunkturę. W latach 1950 - 1958 produkcja przemysłowa RFN zwiększyła się przeszło dwukrotnie, osiągając wskaźnik 229 (1950=100), przy czym produkcja przemysłów dóbr inwestycyjnych osiągnęła wskaźnik 301,0²³. Dalszemu umocnieniu w strukturze przemysłu uległa więc w tym okresie grupa przemysłów produkujących dobra inwestycyjne. Jej udział w obrotach całego przemysłu zwiększył się z 22,8% w r. 1950 do 31,1% w r. 1958²⁴. Było to zasługą niezwykle dynamicznego rozwoju trzech wiodących w tej grupie gałęzi przemysłów: przemysłu maszynowego, elektrotechnicznego oraz samochodowego. Ich obroty stanowiły w r. 1958 około 71% obrotów grupy przemysłów dóbr inwestycyjnych²⁵. Z 28,0% w r. 1950 do 29,3% w r. 1958 zwiększyła również swój udział grupa przemysłów materiałów podstawowych i dóbr produkcyjnych. Ogółem te dwie potężne grupy przemysłów realizowały w r. 1958 około 60% obrotów całego przemysłu²⁶. Wzrost znaczenia wymienionych przemysłów nastąpił kosztem wszystkich pozostałych dziedzin. I tak, udział przemysłów dóbr konsumpcyjnych w obrotach całego przemysłu zmniejszył się z 25% w r. 1950 do 18,9% w r. 1958, a przemysłu spożywczego i używek — z 18,5% do 16,0% oraz górnictwa z 5,7% do 4,7%²⁷.

Dla przemian strukturalnych zachodzących w zachodnioniemieckim przemyśle szczególnie znamienity był spadek znaczenia górnictwa węgla kamiennego. Ta gałąź przemysłu stanowiąca dotąd ważną pozycję w gospodarce RFN, począwszy od r. 1958, kiedy kryzys strukturalny został pogłębiony przez cykliczny spadek koniunktury, przeżywa wyraźny regres. Niewiele zmienił w tym zakresie wybuch kryzysu energetycznego jaki nastąpił w końcu 1973 r. Pomimo trudności z dostawami ropy naftowej, wydobywanie węgla spada, a liczba czynnych kopalń nadal się zmniejsza²⁸. Według obliczeń specjalistów, udział węgla w bilansie paliwowo-energetycznym RFN zmniejszył się z 32,3% w r. 1972 do 19% w r. 1980²⁹.

Przyczyn tej sytuacji należy szukać w postępującym spadku konkurencyjności zachodnioniemieckiego węgla na rynkach zagranicznych (wynika to przede wszystkim ze wzrastającego kosztu wydobycia węgla w kopalniach RFN) oraz z roli ropy

²³ „Wirtschaft und Statistik” nr 1/1961, s. 43.

²⁴ „DWI-Berichte”, nr 21/1964, s. 4.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ W r. 1973 wydobywanie węgla kamiennego spadło o około 5% i planuje się, że w r. 1974 spadnie ono o dalszych 8% („Gospodarka Planowa” nr 4/1974, s. 236, oraz „Rynki Zagraniczne” nr 63/1974, s. 3).

²⁹ „Handelsblatt” z 1 IV 1974 oraz „Wirtschaftsdienst” nr 1/1974.

naftowej, której udział w bilansie paliwowo-energetycznym RFN zwiększył się z 21% w r. 1960 do 55% w r. 1972³⁰.

Obok górnictwa węgla kamiennego w strukturze przemysłu RFN całkowitą stagnację wykazują dwie inne, dotąd bardzo ważne, gałęzie przemysłu: przemysł żelaza i stali oraz przemysł tekstylny. Względny spadek znaczenia tych gałęzi jest w zasadzie prawie wyłącznie rezultatem szybkiego postępu technicznego, w wyniku którego następuje zmniejszenie zużycia surowca na jednostkę produktu oraz stosowania surowców zastępczych, przede wszystkim pochodzenia chemicznego. W efekcie tych procesów rejon Nadrenii-Ruhry, będący dotąd obszarem dynamicznego wzrostu, stał się w latach sześćdziesiątych niewralgicznym punktem przemian strukturalnych zachodzących w gospodarce RFN, ze względu na duże i jednostronne obciążenie gałęziami tradycyjnymi.

Od końca lat pięćdziesiątych rozpoczął się więc długofalowy proces starzenia zachodnioniemieckiego przemysłu. W procesie przebudowy strukturalnej na gałęzie pozostające w tyle przypadało w r. 1964 około 20% globalnej produkcji przemysłowej kraju³¹. Nie oznacza to jednak, że przemysł zachodnioniemiecki znalazł się w szczególnie trudnej sytuacji. W jego strukturze w dalszym ciągu umacniają się gałęzie zaliczane do głównych nośników postępu technicznego. Wymienić tu należy przede wszystkim przemysł elektrotechniczny, samochodowy oraz chemiczny i petrochemiczny.

Przedstawione wyżej zmiany strukturalne obrazują dane zestawione w tabeli I.

TABELA I

Struktura przemysłu RFN według udziału w obrotach całego przemysłu w latach 1950, 1962, 1973 (w %)

Dziedzina przemysłu	1950	1962	1973
Przemysł ogółem	100	100	100
I. Przemysł wydobywczy	5,7	3,8	2,0
II. Przemysł materiałów podstawowych i dóbr produkcyjnych	28,0	29,2	29,2
1. Przemysł żelaza i stali	5,8	5,7	5,3
2. Przemysł chemiczny	8,6	8,7	9,7
3. Przemysł petrochemiczny	1,1	3,4	3,9
III. Przemysł dóbr inwestycyjnych	22,8	34,7	38,8
1. Przemysł maszynowy	6,9	10,6	10,3
2. Przemysł samochodowy	4,1	7,2	8,0
3. Przemysł elektrotechniczny	4,2	7,7	10,1
IV. Przemysł dóbr konsumpcyjnych	25,0	18,5	17,2
1. Przemysł tekstylny	12,3	5,9	4,2
V. Przemysł spożywczy i używek	18,5	13,8	12,8

Źródło: „DWI-Berichte” nr/21 1964, s. 4; nr 3/1966, s. 22; „Wirtschaft und Statistik” nr 2/1974, s. 69.

³⁰ „Die Weltwirtschaft” nr 2/1973, s. 14.

³¹ Por. J. Chmielnickaja, *Czego dowiół kryzys w Niemczech zachodnich*. „Zeszyty Teoretyczno-Polityczne” nr 7 - 8/1968, s. 148.

Z załączonej tabeli wynika, że przez cały powojenny okres rozwoju gospodarczego RFN trwało nieprzerwane umacnianie się w strukturze przemysłu dwóch grup gałęzi: przemysłów materiałów podstawowych i dóbr produkcyjnych oraz przemysłów dóbr inwestycyjnych. Udziały tych dwóch grup gałęzi w obrotach całego przemysłu zwiększały się z 50,8% w r. 1950, do 63,9% w r. 1962 i 68,0% w r. 1973. Równocześnie daje się zauważyć wyraźnie nierównomierność w rozwoju poszczególnych gałęzi. Na tle dynamicznego wzrostu jednych (przemysł chemiczny, petrochemiczny, samochodowy, elektrotechniczny) obserwuje się stagnację a nawet spadek innych (przemysł wydobywczy, żelaza i stali, tekstylny, spożywczy i używek). Zjawisko to jest efektem przemian strukturalnych zachodzących nie tylko w przemyśle zachodniemieckim, lecz także w całej gospodarce światowej. Ilustracją tego są dane tabeli II, zawierającej indeksy produkcji głównych gałęzi przemysłu niektórych rozwiniętych państw kapitalistycznych.

TABELA II

Indeksy produkcji przemysłowej RFN, Francji, USA, Wielkiej Brytanii, Japonii i Włoch w r. 1971 (1962=100).

Dziedzina przemysłu	Włochy	RFN	Francja	USA	W. Brytania	Japonia
Przemysł ogółem	159	161	168	147	131	301
Górnictwo	120	102	84	126	80	120
Przemysł przetwórczy	159	163	172	147	132	309
Przemysł wyrobów z żelaza	193	131	148	122	109	322
Przemysł chemiczny	197	247	233	189	174	298
Przemysł dóbr inwestycyjnych	141	159	188	139	132	414
Przemysł maszynowy	141	135	158	142	133	438
Przemysł elektrotechniczny	96	187	234	140	164	421
Przemysł tekstylny	96	137	135	134	131	205
Przemysł spożywczy i używek	142	146	139	132	127	206
Gospodarka paliwowo-energetyczna	178	205	192	191	165	247

Źródło: *Statistisches Jahrbuch für die BRD* – dział *Internationale Übersichten*, 1972, ss. 57 - 58.

Przytoczone dane potwierdzają fakt, że przemysł RFN nie pozostaje w tyle za procesem przemian strukturalnych dokonujących się w gospodarce światowej, jednak wyjątkowo nowoczesna, w stosunku do innych rozwiniętych państw kapitalistycznych, struktura przemysłu przestała być cechą wyróżniającą gospodarkę Niemiec Zachodnich.

Warunki akumulacji kapitału

Czynnikiem, który w zasadniczy sposób wpływa na tempo wzrostu gospodarczego kraju jest efektywność akumulacji kapitału. W pierwszym powojennym dziesięcioleciu efektywność akumulacji kapitału w RFN była wysoka, z reguły wyższa niż w innych rozwiniętych państwach kapitalistycznych. Wpłynęło na to szereg równocześnie występujących czynników.

Materialne przesłanki dla wysokiej efektywności akumulacji kapitału stworzyły reformy gospodarcze przeprowadzone w latach 1948 - 1949. Ich rezultatem była wy-

soka koncentracja kapitału w rękach największych monopolii. Natomiast wzrastająca od drugiej połowy 1948 r. rozpiętość między cenami i zarobkami, w wyniku jednostronnego zamrożenia wzrostu płac, stała się podstawą sfinansowania własnymi środkami zasadniczej części inwestycji.

W r. 1950 kwota samofinansowania wynosiła 68,6%, w roku 1951 — 80% i w r. 1952 — 71,4%³². W latach następnym kwota ta wyraźnie się zmniejsza. Pomimo jednak widocznej już w pierwszym dziesięcioleciu tendencji do spadku znaczenia tego czynnika w finansowaniu działalności inwestycyjnej, kwota samofinansowania utrzymywała się w całym tym okresie na stosunkowo wysokim poziomie, wynosząc przeciętnie 59,3%³³. Ze względu na to, że samofinansowanie jest najtańszą drogą finansowania inwestycji, miało ono w pierwszym dziesięcioleciu znaczny wpływ na wysoką efektywność inwestycji. W latach 1961-1969 przeciętna roczna kwota samofinansowania spadła do 40,8%, a w latach 1970-1973 nawet do 21,1%³⁴.

Podstawowym czynnikiem wpływającym na poziom zysków monopolii zachodnio-niemieckich, stanowiących główne źródło samofinansowania, był poziom płac i jego zmiany, w powiązaniu z tempem wzrostu wydajności pracy.

W okresie startu do powojennego rozwoju poziom płac w RFN należał do najniższych wśród rozwiniętych państw kapitalistycznych. Wskazuje na to udział płac i uposażeń w produkcie społecznym brutto, który w r. 1950 wynosił³⁵:

w RFN	— 51,7%
w USA	— 63,8%
w W. Brytanii	— 70,6%

W latach 1950-1959 następował w gospodarce RFN dość szybki wzrost płac. Był on jednak prawie w całości kompensowany przez wzrost wydajności pracy. Nastąpiło więc tylko nieznaczne zwiększenie udziału płac i uposażeń w produkcie i uposażeń w produkcie społecznym brutto, który w r. 1950 wynosił³⁵:

RFN	— 53,6%
USA	— 69,6%
W. Brytania	— 73,1%

Oznacza to, iż pod koniec lat pięćdziesiątych rozpiętość w tym zakresie między RFN a W. Brytanią i USA jeszcze się powiększyła. Można stąd wnioskować, że stopa wartości dodatkowej, która jest głównym źródłem zysków, należała do RFN w latach 1950-1959 do najwyższych wśród rozwiniętych państw kapitalistycznych. Podział dochodu narodowego w proporcjach korzystnych dla kapitału stwarzał zatem podstawę dla ukształtowania się stopy inwestycji, dynamizującej ogólny wzrost gospodarczy RFN, na wysokim poziomie. Dokładniejsze porównanie tempa wzrostu płac z tempem wzrostu wydajności pracy umożliwiają dane przedstawione w tabeli III.

³² Obliczono na podstawie danych z „Wirtschaft und Statistik” — dział *Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen* — różne roczniki (jako kwotę samofinansowania potraktowano udział zysków niepodzielonych w wartości nakładów inwestycyjnych netto przedsiębiorstw prywatnych).

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Statistisches Jahrbuch für die BRD*, 1968, s. 494; „DWI-Berichte”, nr 3/1963, s. 15.

³⁶ *Ibidem*.

TABELA III

Przeciętne roczne tempo wzrostu płac oraz wydajności pracy w przemyśle RFN w latach 1950 - 1973
(w %)

Okres	Przeciętne roczne tempo wzrostu płac godzinowych brutto	Przeciętne roczne tempo wzrostu wydajności pracy na jedną roboczogodzinę
1950 - 1954	7,0	6,9
1955 - 1959	8,0	6,4
1960 - 1964	10,5	7,3
1965 - 1969	7,7	6,9
1970 - 1973	11,3	6,4

Źródło: Obliczono na podstawie „Wirtschaft und Statistik” – różne roczniki oraz „WWI-Mitteilungen” nr 7/1968, s. 212; nr 1/1972, s. 12.

W latach 1950 - 1954 przeciętne tempo wzrostu wydajności dorównywało w zasadzie przeciętnemu tempu wzrostu płac. W okresie 1955 - 1959 powstaje między tymi dwoma wielkościami pewna rozpiętość, która osiąga największy rozmiar w latach 1970 - 1973.

Utrzymywanie tempa wzrostu płac w pierwszym dziesięcioleciu na poziomie niewiele przekraczającym tempo wzrostu wydajności pracy, mimo ich niskiego poziomu wyjściowego, umożliwiała zachodnioniemieckim monopolom, omówiona już wyżej sytuacja na rynku pracy.

Osiągnięcie w r. 1959 stanu pełnego zatrudnienia znalazło swoje natychmiastowe odbicie w gwałtownym skoku w tempie wzrostu płac. Podniosło się ono bowiem z 6% w r. 1959 do 10,5% w r. 1960, 11,3% w r. 1961 i 13,1% w r. 1962³⁷. Rezultatem tego było obniżenie się zysków monopoli, a tym samym również efektywności akumulacji kapitału.

Wskaźnikiem zmian w warunkach akumulacji kapitału następujących w całej gospodarce jest krańcowy współczynnik kapitałochłonności. W okresie 1951 - 1960 wynosił on przeciętnie 2,5, natomiast w latach 1961 - 1973 podniósł się do 3,3³⁸.

Skutki wzrostu tego wskaźnika najlepiej ilustruje fakt, iż w r. 1973 na uzyskanie przyrostu dochodu narodowego o jednostkę potrzebne były nakłady inwestycyjne ponad dwukrotnie większe niż w r. 1951³⁹.

Niezwykle dogodne warunki inwestowania kapitału w gospodarce Niemiec Zachodnich w pierwszym okresie wynikały, obok korzyści płynących z niskiego poziomu płac i znacznych rezerw siły roboczej, również ze stopniowego uruchamiania nie wykorzystanych początkowo dużych rezerw mocy produkcyjnych. Uruchamianie nieczynnych, mało zniszczonych w okresie wojny mocy produkcyjnych następowało przy stosunkowo niewielkich nakładach inwestycyjnych o charakterze przeważnie modernizacyjnym. Ich rezultatem był niemal natychmiastowy szybki wzrost wydajności pracy, co podniosło ogólną efektywność inwestycji. Potwierdzają to dane dotyczące wpływu wzrostu technicznego uzbrojenia pracy na wzrost jej wydajności. Wynika z nich, że jeżeli w latach 1950 - 1960 wzrost technicznego uzbrojenia pracy w przemyśle RFN o 1% wywoływał wzrost wydajności o 3,1%,

³⁷ „Wirtschaft und Statistik” nr 2/1964, s. 102; nr 2/1966, s. 124.

³⁸ Obliczono na podstawie danych z „DWI-Berichte” nr 12/1971, s. 27; *Statistisches Jahrbuch für die BRD* — różne roczniki oraz „Wirtschaft und Statistik” nr 2/1974, s. 64.

³⁹ Jw.

to w następnym dziesięcioleciu ten sam wzrost technicznego uzbrojenia pracy powodował zwiększenie wzrostu wydajności tylko o 1%⁴⁰. Nastąpiło więc wyraźne, bo ponad trzykrotne, zmniejszenie wpływu wzrostu technicznego uzbrojenia na wzrost wydajności.

Reasumując można stwierdzić, że początkowe szczególnie korzystne warunki akumulacji kapitału w RFN, w miarę upływu czasu ulegały stopniowemu pogorszeniu. Równocześnie bowiem przestało działać wiele czynników, które w okresie powojennym wpływały na wysoką efektywność zachodnioniemieckich inwestycji. Nie pozostało to bez wpływu na ogólne tempo ekspansji gospodarczej.

Nie wydaje się jednak, aby obecna sytuacja Niemiec Zachodnich w zakresie efektywności akumulacji kapitału była zła. Świadczy o tym chociażby stały wzrost stopy inwestycji w dochodzie narodowym RFN. Podniosła się ona z 22,6% w r. 1950 do 27,8% w r. 1970⁴¹ i jest znacznie wyższa niż w innych rozwiniętych państwach kapitalistycznych. Dla porównania, w r. 1970 stopa inwestycji w niektórych rozwiniętych państwach kapitalistycznych kształtowała się następująco⁴²:

RFN	27,8%
Francja	25,8%
USA	16,4%
W. Brytania	18,5%

Wysoki udział inwestycji w dochodzie narodowym Niemiec Zachodnich jest niewątpliwie w znacznym stopniu wynikiem trwającego w całym okresie po przekroczeniu stanu pełnego zatrudnienia kursu na wzrost produkcji, przede wszystkim przez wzrost wydajności pracy. Wydaje się, że Niemcy Zachodnie posiadają w tym zakresie dobrą pozycję wyjściową, chociaż osiągnięcie tak wysokiego tempa wzrostu, jak w latach pięćdziesiątych, kiedy występowało wiele innych czynników wpływających na bardzo korzystne warunki akumulacji kapitału, nie będzie już możliwe.

Ekspansja eksportowa

Ekspansja eksportowa jest kolejnym czynnikiem, który odegrał ważną rolę w powojennym rozwoju gospodarczym RFN. Rola ta wynika przede wszystkim z posiadanej przez RFN struktury przemysłowej oraz ograniczoności rynku wewnętrznego, znacznie uszczuplonego w wyniku terytorialnego podziału Niemiec. W r. 1950 dostęp zachodnioniemieckiego eksportu na rynki zagraniczne był utrudniony licznymi jeszcze ograniczeniami stawianymi przez byłe państwa okupacyjne. W rezultacie udział zachodnioniemieckiego eksportu towarów w eksporcie wszystkich państw kapitalistycznych wynosił wówczas tylko 3,6%, pomimo iż udział produkcji przemysłowej RFN w produkcji całego świata kapitalistycznego kształtował się już wtedy na poziomie 6,4%⁴³.

W r. 1950, wobec braku możliwości zbytu wytworzonej produkcji, w zachodnioniemieckiej gospodarce dały się zauważyć tendencje zastojowe, pomimo początkowego dynamicznego rozwoju, jaki nastąpił po reformie walutowej z czerwca

⁴⁰ Obliczono na podstawie danych z „Wirtschaft und Statistik” — różne roczniki oraz „Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung” nr 1/1963, s. 55; nr 1/1970, s. 32.

⁴¹ Statistisches Jahrbuch für die BRD. „Internationale Übersichten” 1960, s. 550; 1972, s. 133.

⁴² Ibidem, 1972, s. 133.

⁴³ „DWI-Berichte”, nr 1/1970, s. 45.

1948 r. Wąski rynek wewnętrzny nie był bowiem w stanie wchłonąć całej produkcji o takiej strukturze jaką mógł wytworzyć przemysł zachodnioniemiecki, przy pomocy posiadanego potencjału. Na szybki powrót eksportu RFN na rynki światowe po r. 1950 wpłynęły następujące czynniki:

- 1) charakter powojennego popytu zgłaszanego na rynkach światowych, z którym harmonizowała struktura zachodnioniemieckiego przemysłu;
- 2) ściśle powiązania gospodarki Niemiec, poprzez handel zagraniczny, z gospodarką innych państw kapitalistycznych w okresie przedwojennym. Całkowite zerwanie tych powiązań okazało się w gospodarce świata kapitalistycznego niemożliwe;
- 3) „głód” dolarowy panujący po II wojnie światowej w państwach Europy zachodniej. Jego likwidacja uzależniona była w dużym stopniu od rozszerzenia wymiany między państwami zachodnioeuropejskimi;
- 4) wybuch wojny koreańskiej, który spowodował ogromny wzrost popytu na rynkach światowych.

W r. 1951 nastąpiło całkowite anulowanie układu o ograniczeniach produkcji przemysłowej Niemiec Zachodnich. Efektem częściowego, a później całkowitego, zniesienia ograniczeń przez byłe państwa okupacyjne, był wzrost wolumenu zachodnioniemieckiego eksportu towarów w r. 1951 (w porównaniu z r. 1950) o 39,1%⁴⁴. od tego momentu trwa stałe zdobywanie przez zachodnioniemiecki eksport towarowy nowych rynków i umacnianie się na dotychczasowych. Udział zachodnioniemieckiego eksportu w eksporcie świata kapitalistycznego przekroczył w r. 1960 udział w produkcji przemysłowej państw kapitalistycznych. W r. 1971 udział eksportu RFN był niższy od udziału eksportu amerykańskiego tylko o 1,3%⁴⁵. Inne państwa kapitalistyczne pozostały pod tym względem daleko w tyle za RFN.

Czynniki, które umożliwiły tak znaczną ekspansję RFN na rynki światowe były — obok posiadanej struktury i wielkości potencjału przemysłowego — przede wszystkim:

- 1) niski początkowo poziom kosztów produkcji w zachodnioniemieckim przemyśle, wynikający z niskiego poziomu płac. Pozwalało to na ustalanie przez zachodnioniemieckie monopole konkurencyjnych cen na rynkach zagranicznych;
- 2) wysoka jakość oraz produkcja wyrobów wysoko wyspecjalizowanych i rzadkich;
- 3) oferowanie przez zachodnioniemiecki przemysł krótkich terminów dostaw, a w późniejszym okresie — również dogodnych warunków kredytu;
- 4) stabilność i pełna wymienialność marki od 1958 r.

Znaczenie eksportu w rozszerzaniu globalnego popytu najlepiej ilustrują dane, dotyczące udziału obrotów z zagranicą w obrotach całego przemysłu RFN. W r. 1950 udział ten kształtował się na poziomie 8,3%, w r. 1960 — 15,5%, a w r. 1973 — 21,4%⁴⁶. Oznacza to, że w r. 1973 eksportowano ponad 1/5 całej produkcji przemysłowej.

Popyt zagraniczny miał szczególnie duże znaczenie w rozszerzaniu ogólnego popytu dla przemysłów dóbr inwestycyjnych, przemysłów materiałów podstawowych i dóbr produkcyjnych oraz przemysłów wydobywczych, a więc gałęzi, które dominowały w strukturze zachodnioniemieckiego przemysłu i dla których rynek wewnętrzny był zbyt wąski.

Wśród ważniejszych gałęzi przemysłu, wyraźnie nastawionymi przede wszyst-

⁴⁴ Obliczono na podstawie *Statistisches Jahrbuch für die BRD 1966*, s. 318.

⁴⁵ *Statistisches Jahrbuch für die BRD 1972*, s. 70.

⁴⁶ *Zahlen zur wirtschaftlichen Entwicklung der Bundesrepublik Deutschland 1970*, ss. 36 - 37; „Wirtschaft und Statistik” nr 2/1974, s. 100.

kim na eksport stały się: przemysł samochodowy, przemysł maszynowy, chemiczny, przemysł precyzyjny i optyczny, górnictwo węgla, przemysł żelaza oraz przemysł elektrotechniczny. Kwoty eksportowe wymienionych gałęzi w latach 1955 - 1973 przedstawia tabela IV. (w %) ⁴⁷.

TABELA IV

Gałąz przemysłu	1955	1965	1973
Przemysł ogółem	13,1	15,5	21,4
Przemysł samochodowy	26,9	34,7	43,3
Przemysł maszynowy	28,0	30,4	39,0
Przemysł precyzyjny i optyczny	37,9	32,8	36,8
Przemysł chemiczny	20,2	25,0	34,0
Górnictwo węgla	24,2	23,8	24,4
Przemysł wyrobów żelaznych	12,1	23,0	28,8
Przemysł elektrotechniczny	16,6	18,8	23,0

Znaczny udział eksportu w obrotach wymienionych przemysłów wpływał bez wątpienia na wzrost stopnia wykorzystania mocy wytwórczych oraz szybkie zwiększanie w nich nakładów inwestycyjnych, które stanowią podstawowy czynnik dynamizujący rozwój gospodarczy. Wpływ eksportu na ogólną dynamikę wzrostu gospodarczego RFN jest jeszcze bardziej widoczny przy porównaniu dynamiki wzrostu zagranicznych obrotów przemysłu z dynamiką wzrostu obrotów krajowych. W latach 1950 - 1959 przeciętne roczne tempo wzrostu obrotów z zagranicą wynosiło w odniesieniu do całego przemysłu 29,4% a w latach 1960 - 1973 — 11,8% ⁴⁸. Tempo wzrostu obrotów krajowych kształtowało się odpowiednio na poziomach 12,2% i 7,1% ⁴⁹. Eksport był zatem — w porównaniu z rynkiem wewnętrznym — znacznie bardziej dynamicznie rozwijającym się źródłem popytu. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że również ten czynnik długofalowego wzrostu gospodarczego RFN uległ w latach 1960 - 1973, osłabieniu. Wskazują na to wyraźnie przytoczone wyżej dane dotyczące tempa wzrostu zagranicznych obrotów przemysłu zachodniemieckiego w latach 1950 - 1960 oraz 1960 - 1973.

Jednocześnie przeciętne tempo wzrostu eksportu prawie nieprzerwanie przekraczało tempo wzrostu importu, w związku z czym bilans handlowy RFN już od r. 1951 wykazuje stale wzrastające nadwyżki. I tak w r. 1950 saldo bilansu handlowego Niemiec Zachodnich wynosiło —3012 mln DM, w r. 1960 +5223 mln DM, a w r. 1973 +40 317 mln DM ⁵⁰. W rezultacie, wzrastająca nadwyżka eksportu nad importem spełniała rolę odciągania części towarów z rynku wewnętrznego, bez jednoczesnego zmniejszania popytu na rynku wewnętrznym.

Ostatecznie można stwierdzić, że wysoka dynamika wzrostu eksportu w gospodarce RFN wpływała na przyspieszenie wzrostu ogólnogospodarczego poprzez:

1) zmniejszanie dysproporcji w strukturze przemysłów wynikających z nadmiernej rozbudowy przemysłów ciężkich. Dalszy rozwój tych przemysłów byłby wręcz nieosiągalny, bez możliwości zbytu na rynkach zagranicznych części wytworzonej produkcji;

⁴⁷ *Ibidem*, s. 37.

⁴⁸ Obliczono na podstawie „Wirtschaft und Statistik” — różne roczniki.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ „Monatsberichte der Deutschen Bundesbank” nr 3/1974, s. 21.

2) rozszerzanie globalnego popytu w wyniku osiągania trwałych nadwyżek w bilansie handlowym.

Wydaje się, że w przyszłości rola eksportu jako czynnika oddziałującego na wzrost gospodarczy Niemiec Zachodnich nadal będzie wysoka. Wynika to z nieprzerwanego umacniania się w strukturze przemysłu RFN gałęzi zaliczanych do działu I, w którym efektywność wiąże się z dużą skalą produkcji, a także z osiągniętego stopnia powiązań gospodarki RFN z rynkiem światowym. Utrzymująca się nadal wysoka konkurencyjność wyrobów zachodnioniemieckich na międzynarodowych rynkach będzie to niewątpliwie ułatwiać.

Procesy integracyjne w państwach Europy zachodniej

Dokonujące się w państwach kapitalistycznych procesy integracyjne są rezultatem szeregu zjawisk o charakterze zarówno ekonomicznym, jak i polityczno-militarnym. Spośród wielu czynników ekonomicznych podstawowe znaczenie dla gospodarki RFN posiada niewątpliwie problem rynków zbytu. Pod względem zajmowanego obszaru, RFN należy bowiem do krajów małych co przy osiągniętym poziomie sił wytwórczych, wysokim stopniu koncentracji i centralizacji kapitału oraz posiadanej strukturze gospodarki stwarza nie tylko możliwość, ale wręcz konieczność posiadania szerokiego rynku zbytu.

Po przegranej wojnie, zachodnie państwa okupacyjne nałożyły na niemiecki handel zagraniczny szereg ograniczeń. Wielka Brytania i Francja chciały między innymi tą drogą wyeliminować z walki o rynki zbytu poważnego konkurenta, jakim były Niemcy już przed II wojną światową. W rezultacie, wobec wysokiej zależności od handlu zagranicznego, stanowił on dla gospodarki RFN w pierwszych latach istnienia poważną barierę wzrostu.

Do przełamania polityki dyskryminującej zachodnioniemiecki handel zagraniczny przyczyniły się w decydującej mierze procesy integracyjne zachodzące w państwach Europy zachodniej. Pierwszy krok w tym kierunku stanowiło powołanie w kwietniu 1948 r. Organizacji Europejskiej Współpracy Gospodarczej (OEEC). Obok działalności polegającej na opracowywaniu zaleceń w sprawie przydziału środków przekazywanych państwom Europy zachodniej przez USA, OEEC odegrała bardzo ważną rolę w dziedzinie liberalizacji stosunków handlowych między państwami członkowskimi. Postanowienia OEEC w sprawie liberalizacji stosunków wymienionych miały szczególne znaczenie dla Niemiec Zachodnich. Stopniowo przekształciły one bowiem RFN w równorzędnego partnera na rynkach światowych⁵¹.

W celu przewyciężenia trudności płatniczych hamujących rozwój wymiany, państwa członkowskie OEEC powołały we wrześniu 1950 roku Europejską Unię Płatniczą (EUP). Dla gospodarki RFN niezwykle korzystna była możliwość zadłużenia się w EUP oraz wprowadzenie w ramach Unii rozrachunku multilateralnego w miejsce bilateralnego. Dzięki temu oraz wzrastającej liberalizacji stosunków handlowych, RFN mogła zwiększyć import surowców, których niedobór stanowił dotąd dla wielu przedsiębiorstw przeszkodę w uruchomieniu i pełnym wykorzystaniu zdolności produkcyjnych.

W r. 1950 nadwyżka importu nad eksportem w handlu RFN z krajami EUP osiągnęła 1,5 mld DM⁵². Dzięki przynależności do Unii Płatniczej, cała nadwyżka

⁵¹ Pierwszym etapem w tym zakresie była likwidacja, na podstawie postanowień OEEC, alianckiego organu kontroli JEIA, we wrześniu 1949 r.

⁵² Obliczono na podstawie „Der Aussenhandel der Bundesrepublik Deutschland” 1958, luty, część I, s. 22.

importowa została sfinansowana przysługującymi Niemcom Zachodnim kredytami oraz dodatkową kwotą kredytów amerykańskich.

Od r. 1952 Niemcy Zachodnie zaczęły osiągać wysokie dodatnie salda bilansu płatniczego, stopniowo przekształcając się z dłużnika EUP w jej wierzyciela. Nagromadzone w *Bundesbanku* rezerwy złota i dewiz, w wyniku osiągania trwałych nadwyżek w bilansie płatniczym, pozwoliły na wprowadzenie w r. 1958 pełnej wymienialności marki. Uczyniło to z marki zachodnioniemieckiej walutę poszukiwaną i mającą duże znaczenie w rozliczeniach międzynarodowych, co również spotęgowało tempo ekspansji zagranicznej RFN.

W ten sposób, dzięki udziałowi RFN w pierwszych organizacjach integracyjnych, zniesione zostały całkowicie wszelkie przeszkody na drodze zagranicznej ekspansji monopoli zachodnioniemieckich. Traktowanie Niemiec Zachodnich jako równorzędnego partnera stawiało je od razu, dzięki posiadanej wielkości i strukturze potencjału ekonomicznego, na silnej pozycji konkurencyjnej.

Poważny wpływ na odbudowę przemysłu węgla i stali w Zagłębiu Ruhry, stanowiącego przed II wojną światową jeden z filarów niemieckiego przemysłu, wywarł udział Niemiec Zachodnich w powstałej w połowie 1952 r. sektorowej organizacji integracyjnej — w Europejskiej Wspólnocie Węgla i Stali (EWWiS). Utworzenie tej organizacji przyniosło zachodnioniemieckiemu przemysłowi węgla i stali natchmiastową korzyść w postaci likwidacji uchwał alianckich o decentralizacji przemysłu ciężkiego. W objętych wspólnotą przemysłach zniesione zostały także ograniczenia produkcyjne. Głównym oficjalnym celem EWWiS było bowiem zwiększenie produkcji i stworzenie wspólnego rynku węgla, stali, rudy żelaza, koksu i złomu.

Trudno jest określić wpływ procesów integracyjnych dokonujących się w ramach EWWiS na przyspieszenie tempa wzrostu produkcji węgla i stali w RFN, gdyż poziom popytu na te surowce zależy przede wszystkim od rozwoju gałęzi będących odbiorcami tych surowców, oraz dokonującego się postępu technicznego w zakresie ich substytucji. Jest jednak faktem niezaprzeczalnym, że udział w tej organizacji pozwolił w latach pięćdziesiątych na szybką odbudowę i umocnienie zachodnioniemieckiego przemysłu węgla i stali na pozycji głównego producenta tych surowców w Europie zachodniej.

Kolejną organizacją integracyjną, w której uczestniczy RFN, jest powołana w r. 1958 Europejska Wspólnota Gospodarcza. Ostatecznym celem działalności EWG jest osiągnięcie pełnej unii gospodarczej. Realizacja poszczególnych etapów mających prowadzić do tego celu miała dla wzrostu gospodarczego Niemiec Zachodnich szereg konsekwencji bardziej i mniej korzystnych. Realizacja pierwszego etapu — unii celnej, oddziaływała na RFN, ekonomicznie najsilniejsze państwo wśród krajów „szóstki”, niewątpliwie korzystnie. Stworzyła ona bowiem możliwość dalszej ekspansji na rynki państw Europy zachodniej, stanowiących główny obszar zbytu dla niemieckiego eksportu. Możliwość ta została w pełni wykorzystana, co znalazło odbicie we wzroście udziału krajów EWG w ogólnym eksporcie RFN, z 27,3% w r. 1958 do 47,1% w r. 1973⁵³.

Wobec dużego znaczenia eksportu w gospodarce RFN dodatni wpływ integracji na tempo jej wzrostu jest więc niezaprzeczalny. Natomiast takie przedsięwzięcia EWG, jak prowadzenie wspólnej polityki socjalnej, wyrównywanie płac czy wspólne posunięcia w zakresie polityki rolnej są dla gospodarki RFN znacznie mniej ko-

⁵³ „Zahlen zur wirtschaftlichen Entwicklung der Bundesrepublik Deutschland”, 1970, s. 53; „Monatsberichte der Deutschen Bundesbank” nr 3/1974, s. 71.

rzystne. Tak np. wyrównywanie płac oraz świadczeń socjalnych, które w porównaniu z innymi krajami EWG były w RFN niższe, osłabia pozycję konkurencyjną przemysłu zachodnioniemieckiego. Natomiast realizacja pełnej integracji agrarnej w ramach EWG oznaczałaby dla rolnictwa RFN konieczność podjęcia trudnej walki z konkurencyjnymi produktami, szczególnie francuskimi.

Ogólnie trzeba stwierdzić, że nawet przybliżone określenie wpływu procesów integracyjnych w Europie zachodniej na przyspieszenie tempa wzrostu gospodarczego RFN jest niemożliwe. Można jednak przyjąć, że dodatni wpływ procesów integracyjnych, dokonujących się w ramach EWG, na wzrost gospodarczy Niemiec Zachodnich nie był na tyle silny, aby w znacznym stopniu zrównoważyć niekorzystne zmiany jakie nastąpiły w zakresie innych czynników wzrostu. Niezaprzeczalne jest jednak oddziaływanie procesów integracyjnych na tempo wzrostu gospodarczego RFN poprzez rozszerzanie rynków zbytu.

Wpływ interwencyjnej polityki państwa na wzrost gospodarczy RFN

Doktryną oficjalnie przyjętą przez rząd w momencie powstania RFN, był w zakresie interwencyjnej działalności państwa neoliberalizm, uznający za główną zasadę życia gospodarczego swobodę działania prywatnej własności w oparciu jedynie o mechanizm rynkowy. Rynek, na którym panowałaby nieskrępowana konkurencja, powinien być — w ujęciu neoliberalów — podstawowym regulatorem procesów produkcji i podziału. Pomimo propagowania wyższości wolnej konkurencji nad innymi formami funkcjonowania gospodarki kapitalistycznej, neoliberalowie nie negują konieczności istnienia w pewnym zakresie ingerencji państwa. Spowodowana może być ona jednak wyłącznie tym, że nawet przy realizowaniu doskonałej konkurencji, występują w gospodarce pewne nieprawidłowości, których usunięcie powinno być przedmiotem świadomej polityki, neutralnego wobec uczestników życia gospodarczego, państwa. Przedmiotem szczególnej troski w polityce państwa powinno być zapewnienie instytucjonalno-prawnych warunków wolnej konkurencji i nadzorowanie ich przestrzegania.

Do głównych zadań interwencyjnej polityki państwa należy zatem:

- 1) kontrola monopolii — wielkość poszczególnych jednostek gospodarczych nie może przekraczać poziomu, powyżej którego zagrożone są warunki wolnej konkurencji;
- 2) pewna korekta podziału dochodu narodowego realizowana poprzez politykę fiskalną,
- 3) uregulowanie niektórych problemów socjalnych, jak czas pracy, praca kobiet i dzieci itp.

Jak wynika z przedstawionych zadań stawianych przez neoliberalów przed państwem, jego polityka nie powinna zmierzać do kierowania samym procesem gospodarczym, lecz jedynie stwarzać ogólne ramy dla sprawnego funkcjonowania systemu gospodarczego. Teoretycy neoliberalizmu wyznaczają zatem gospodarce polityce państwa bardzo wąski zakres działania. Wynika to z przyjętej przez nich ogólnej zasady ograniczenia interwencyjnej roli państwa w życiu gospodarczym kraju. Zasada ta sprowadza się do następującego stwierdzenia: *Soviel Freiheit wie möglich, soviel Dirigismus wie nötig*; („Tyle wolności na ile to możliwe, tyle kierowania na ile to niezbędne”).

Podstawowym długofalowym celem wszystkich przedsięwzięć kierownictwa rządowego Niemiec Zachodnich było dążenie do odbudowy potęgi ekonomicznej i od-

zyskania, pomimo przegranej wojny, dawnej pozycji Niemiec w Europie. Do osiągnięcia tego celu zmierzano poprzez stwarzanie jak najkorzystniejszych warunków akumulacji kapitału oraz aktywne popieranie ekspansji eksportowej. Dogodne warunki akumulacji kapitału miały zapewnić odpowiednio wysoką stopę inwestycji dla dynamicznego wzrostu dochodu narodowego, natomiast wzrost eksportu miał być czynnikiem niezbędnym dla likwidowania hamujących rozwój dysproporcji strukturalnych w gospodarce Niemiec Zachodnich.

Konsekwentna realizacja takiej koncepcji polityki wzrostu widoczna była już w sposobie przeprowadzania reform gospodarczych w latach 1948-1949. Obok korzystnej dla całej gospodarki normalizacji obrotu pieniężnego, spowodowały one ogromny wzrost koncentracji kapitału. Kontynuację polityki nierozprasiania kapitałów stanowiło utrzymanie do r. 1952 zakazu wypłacania dywidend oraz utworzenie tzw. funduszu pomocy inwestycyjnej, dzięki któremu niektóre gałęzie przemysłu otrzymały, kosztem przymusowych odpisów w innych gałęziach, pożyczkę o łącznej wysokości 1 mld DM.⁵⁴ Fundusze te kierowane były przeważnie do gałęzi wytwarzających środki produkcji.

Od samego początku wielką szansę dla zachodnioniemieckiego przemysłu widziano w ekspansji eksportowej. Na jej wykorzystanie skierowanych było wiele wysiłków rządu bońskiego. Zaliczyć do nich należy wszystkie, zakończone szybkim i pełnym sukcesem, starania o udział w ugrupowaniach integracyjnych. Obok możliwości powrotu na zachodnioeuropejskie rynki zbytu, dodatkową korzyścią z udziału w europejskich organizacjach integracyjnych, było dla zachodnioniemieckich monopolii anulowanie alianckich ustaw o dekartelizacji przemysłu ciężkiego.

Wobec wymienionych faktów, wysoce problematyczna jest realizacja jednej z głównych zasad neoliberalnej doktryny gospodarczej, zobowiązującej państwo do stworzenia instytucjonalno-prawnych warunków dla istnienia wolnej konkurencji. Przeciwnie — cała polityka rządu bońskiego skierowana była na umocnienie siły monopolii i przyspieszenie procesów koncentracji kapitału.

Aktywnej polityce popierania zachodnioniemieckiego eksportu na arenie międzynarodowej towarzyszyło podejmowanie przez państwo, również wewnątrz kraju, szeregu przedsięwzięć stymulujących produkcję eksportową. Zaliczyć do nich trzeba przede wszystkim:

a) pomoc kredytową przy finansowaniu eksportu, która udzielana była przez Bank Krajów Niemieckich (*Bank Deutscher Länder*), Zakład Kredytowy dla odbudowy (*Kreditanstalt für Wiederaufbau*) oraz utworzony w r. 1951 tzw. *Ausfuhrkreditbank* — AG.

b) dotacje, ulgi podatkowe oraz system przyspieszonej amortyzacji dla przedsiębiorstw eksportujących. Dnia 28 czerwca 1951 r. wydano specjalną ustawę o ulgach podatkowych dla popierania wywozu (*Gezetz über steuerliche Massnahmen zur Förderung der Ausfuhr*). Towary eksportowane podlegały całkowitemu zwolnieniu od podatku obrotowego. Ponadto, eksporterzy uzyskiwali obniżki podatku dochodowego, zwolnienia z podatku od transakcji itp.;

c) system gwarancji i poręczeń eksportowych utworzony w latach 1949-1950 i w latach późniejszych znacznie rozbudowany. W okresie 1949-1955 limit gwarancji eksportowych podnoszono stopniowo ze 120 mln do 7,5 mld DM.⁵⁵

⁵⁴ Por. *Zmiany w strukturze przemysłu USA, Anglii i NRF po II wojnie światowej*, 1965, s. 456.

⁵⁵ Por. H. Chęciński, T. Grabowski, W. Stankiewicz, *Ekonomiczne problemy militarystyki NRF*. Warszawa 1965, s. 88.

d) subsydiowanie firm uczestniczących w zagranicznych targach i wystawach, organizowanie służby informacyjnej o rynkach zagranicznych itp.

W powiązaniu z korzystną sytuacją jaka od początku lat pięćdziesiątych wytworzyła się na rynkach światowych w zakresie popytu na wyroby zachodnoniemieckie efekty państwowej polityki popierania eksportu stały się bardzo szybko widoczne, w postaci dużego wzrostu obrotów handlu zagranicznego RFN. Zlikwidowane zostało „wąskie gardło”, jakim w pierwszych latach powojennych był dla wzrostu produkcji przemysłowej brak surowców pochodzenia zagranicznego. Natomiast bilans płatniczy zaczął wykazywać trwałe nadwyżki. Jak mi wspomniano wpłynęło to na umocnienie waluty zachodnoniemieckiej⁵⁶ i umożliwiło podjęcie w r. 1958 decyzji o wprowadzeniu pełnej wymienialności marki, co stało się kolejnym czynnikiem popierania eksportu. Silna i w pełni wymienialna waluta zachodnoniemiecka stała się pożądana i poszukiwana w handlu światowym.

W ten sposób konsekwentnie realizowana państwowa polityka popierania eksportu przyczyniła się w znacznej mierze do powstania trwałych impulsów, pobudzających przez cały okres powojennego rozwoju tempo wzrostu gospodarczego Niemiec Zachodnich.

Tradycyjnym narzędziem państwowej polityki wzrostu jest budżet publiczny, a szczególnie jego strona rozchodowa. O rozmiarze ingerencji państwa w życie gospodarcze Niemiec Zachodnich przy pomocy budżetu może świadczyć wysoki udział wydatków budżetu publicznego w produkcie społecznym brutto. W okresie powojennym kształtował się on na poziomie od 28,7% do 34%, wykazując przy tym tendencję wzrostową⁵⁷.

Wysoki udział wydatków budżetu publicznego w produkcie społecznym stwarza potencjalną możliwość dużego wpływu państwa na procesy tworzenia i redystrybucji dochodu narodowego⁵⁸. Ponadto, duży udział sektora państwowego w gospodarce RFN wpływa dodatnio na stabilizację wzrostu gospodarczego. Zdecydowana większość wydatków budżetu publicznego stanowią tzw. pozycje sztywne, niezależne w znacznym stopniu od wahań koniunktury. W okresie powojennym udział wydatków „sztywnych” w ogólnych wydatkach budżetu kształtował się na poziomie od 83% do 86%⁵⁹.

Niemcy Zachodnie przejęły po III Rzeszy system podatkowy odznaczający się wysoką stopą podatkową⁶⁰. Od samego początku zapewniał on państwu szeroki strumień dochodów, umożliwiającą finansowanie wzrostu gospodarczego z nadwyżek ponad tzw. bieżące wydatki budżetowe. Przez cały bowiem okres 1950 - 1973 bieżące wydatki nie przekroczyły bieżących dochodów budżetu⁶¹.

⁵⁶ Pod względem wielkości rezerw walutowych RFN zajmowała w r. 1958 (rok wprowadzenia pełnej wymienialności marki) drugie miejsce po Stanach Zjednoczonych (por. „DWI-Berichte” nr 1/1966, s. 24).

⁵⁷ Obliczono na podstawie danych ze *Statistisches Jahrbuch für BRD* 1960, s. 550; 1972, s. 398.

⁵⁸ O tym, że w swej polityce podatkowej państwo wyraźnie faworyzowało kapitał świadczą tempa wzrostu różnego rodzaju należności podatkowych w latach 1950 - 1965. Zob. *Statistisches Jahrbuch für die BRD* 1971, s. 408.

⁵⁹ Obliczono na podstawie *Statistisches Jahrbuch für die BRD* 1971, s. 394; 1972, s. 398. Jako wydatki „zmiennie” budżetu publicznego traktuje się jedynie wydatki infrastrukturalne, na budownictwo mieszkaniowe, rolnictwo i leśnictwo oraz 1/10 wydatków na tzw. społeczne zabezpieczenie (por. D. Sokołow, *Deformacja światowego cyklu koniunkturalnego*. Warszawa 1964, s. 125).

⁶⁰ W r. 1939 udział dochodów podatkowych w produkcie społecznym brutto wynosił 30,0%, a w r. 1950 — 25,0% („DWI-Berichte” nr 2/1965, s. 6).

⁶¹ Por. dane z „Wirtschaft und Statistik” — dział *Statistische Monatszahlen* — różne roczniki.

Powstałe nadwyżki służyły powiększaniu kapitałów prywatnych poprzez różnego rodzaju subwencje i dotacje oraz państwowych w formie inwestycji bądź też w formie aktywów na rachunkach w instytucjach kredytowych.

O znaczeniu inwestycji państwa dla wzrostu gospodarczego Niemiec Zachodnich świadczy fakt, że ich udział w ogólnej wartości inwestycyjnej brutto kształtował się w latach 1950 - 1973 na poziomie od 10,2% do 16%, wykazując tendencję rosnącą⁶².

Ponad połowę inwestycji państwowych stanowiły nakłady na rozbudowę i unowocześnienie infrastruktury. Wagi tego typu inwestycji dla gospodarki kraju nie trzeba chyba szerzej uzasadniać. Problemem jest tylko to, czy były one wystarczające dla rozwijającej się dynamicznie gospodarki zachodnioniemieckiej. Według zgodnej opinii polityków i praktyków życia gospodarczego Niemiec Zachodnich, były one daleko niewystarczające. Szczególnie budowa dróg i autostrad nie nadążała za potrzebami rozwoju transportu. Już na początku lat sześćdziesiątych zaczęły ujawniać się duże braki w dziedzinie infrastruktury, które hamują wzrost produkcji przemysłowej oraz utrudniają procesy przemian strukturalnych.

Kolejną ważną pozycją po stronie wydatków budżetowych, z punktu widzenia długofalowego rozwoju gospodarczego kraju, są wydatki na naukę i badania naukowe oraz oświatę i szkolnictwo. Wydatki tego typu wzrastały znacznie szybciej niż globalne wydatki budżetowe, powiększając swój udział w budżecie RFN z 7,3% w r. 1950 do 14,4% w r. 1970⁶³.

Na niekorzyść RFN wypadają jednak w tej dziedzinie porównania międzynarodowe. Zarówno pod względem udziału wydatków na badania i rozwój w dochodzie narodowym, jak i pod względem wysokości tych wydatków na głowę mieszkańca, Republikę Federalną wyprzedzają inne wysoko rozwinięte państwa kapitalistyczne. Wymienić tu należy przede wszystkim Stany Zjednoczone, Szwajcarię, W. Brytanię i Francję⁶⁴. Zadecydowało to w głównej mierze o tym, że przemysł zachodnioniemiecki stracił obecnie w dużym stopniu atut nowoczesności jakim dysponował bezpośrednio po II wojnie światowej, a który wpływał między innymi na jego wysoką konkurencyjność. Wielkość wydatków na rozwój i badania naukowe jest bowiem jednym z zasadniczych czynników dynamizujących wzrost gospodarczy i wpływających na pozycję kraju w gospodarce światowej.

Podsumowując można stwierdzić, że państwowa polityka wzrostu realizowana w RFN wykazywała wiele elementów zgodnych z oficjalnie przyjętą doktryną neoliberalizmu⁶⁵. Istnienie pewnego automatyzmu w systemie gospodarczym, dzięki równoczesnemu działaniu szeregu czynników zapewniających przez stosunkowo długi okres wysokie tempo wzrostu, zwalniało rząd od konieczności szerszej ingerencji w życie gospodarcze kraju. W zasadzie, cała interwencyjna działalność państwowa koncentrowała się na realizacji dwóch celów: 1) popieranie akumulacji kapitału poprzez stwarzanie całego szeregu bodźców dla inwestujących oraz 2) pobudzanie eksportu.

Dobre wyniki przedsięwzięć podejmowanych przez państwo dla realizacji wy-

⁶² Obliczono na podstawie *Statistisches Jahrbuch für die BRD* 1960, s. 550; 1971, s. 713; „Wirtschaft und Statistik”, dział *Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen* nr 11/1964, s. 723; nr 9/1970, s. 584; nr 2/1974, s. 75; „Monatsberichte der Deutschen Bundesbank”, nr 3/1974, s. 17.

⁶³ Por. *Statistisches Jahrbuch für die BRD* 1971, s. 394; 1972, s. 398.

⁶⁴ Por. Z. Nowak, *Procesy dezintegracji i integracji ekonomicznej we współczesnym kapitalizmie*. Poznań 1972, s. 125.

⁶⁵ Zasadnicze rozbieżności wystąpiły oczywiście w zakresie przestrzegania zasady neutralności państwa wobec uczestników życia gospodarczego oraz zapewnienia instytucjonalnych warunków funkcjonowania wolnej konkurencji.

mienionych celów świadczą o skuteczności polityki gospodarczej. Przypisywanie jednak sukcesów w powyższych dziedzinach tylko jej skuteczności, byłoby dużym błędem. Potwierdził to zresztą fakt, że w miarę wyczerpywania się wielu korzystnych dla ogólnego wzrostu gospodarczego Niemiec Zachodnich czynników, zaczęto coraz szerzej dyskutować o konieczności rozszerzenia arsenału środków polityki gospodarczej państwa. Dotychczasowa polityka wzrostu nie zapobiegła bowiem narastaniu w gospodarce szeregu sprzeczności i dysproporcji, które w efekcie doprowadziły do wyraźnego zwolnienia tempa wzrostu w latach sześćdziesiątych. Szczególnie dotkliwie dały się odczuć wspomniane zaniedbania w zakresie szkolnictwa i badań naukowych, a więc w dziedzinie wywierającej znaczny wpływ na przyspieszenie postępu technicznego. Wobec wyczerpania zasobów siły roboczej intensyfikacja postępu technicznego stanowi dla gospodarki RFN jedyną szansę utrzymania dynamicznego wzrostu dochodu narodowego. Ujemny wpływ na wdrażanie postępu technicznego wywiera także niedoinwestowanie w dziedzinie infrastruktury. W związku z tym, coraz szerzej i powszechniej wśród teoretyków życia gospodarczego RFN zaczął dominować pogląd, że należy odejść od polityki liberalnej, na rzecz zwiększenia możliwości oddziaływania państwa na przebieg procesów gospodarczych. Podstawę prawną do tego stworzyła uchwalona przez *Bundestag* 8 czerwca 1967 r. *Ustawa o popieraniu stabilizacji gospodarczej i wzrostu (Gesetz zur Förderung der wirtschaftlichen Stabilität und des Wachstums)*⁶⁶. Ustawa stabilizacyjna jest odzwierciedleniem narastającej nieuchronnie w gospodarce Niemiec Zachodnich konieczności przejścia do wszechstronnego oddziaływania państwa na całości kształt procesów gospodarczych i to oddziaływania o charakterze długofalowym. Wspomniana ustawa stanowi pierwszy, oficjalnie ogłoszony, krok w kierunku państwowego kierowania i tym samym oznacza znaczne odstępstwo od doktryny „wolnej gospodarki rynkowej”.

Brak odpowiedniego zespołu narzędzi w zakresie państwowej polityki wzrostu okazał się bowiem dla zachodniemieckiego kapitału monopolistycznego poważnym mankamentem w jego konkurencji z innymi państwami, w których od dłuższego już czasu istnieje, w różnym zakresie, państwowe planowanie i programowanie.

W myśl ustawy stabilizacyjnej, podstawową część zmian zasad państwowej polityki wzrostu stanowi w RFN wprowadzenie średnioterminowego (pięcioletniego) planu budżetowego. Poprzez kumulację środków na odpowiednie cele, zmierza się w ramach średnioterminowego planowania finansów publicznych do likwidacji szeregu nieprawidłowości w strukturze wydatków budżetu publicznego. Szczególnie w zakresie nakładów na naukę i badania naukowe oraz szkolnictwo, infrastruktury, gospodarki energetycznej, rolnictwa i regionalnej struktury gospodarczej.

W wyniku zmiany struktury wydatków budżetu publicznego, tempo wzrostu wydatków na naukę i szkolnictwo zwiększyło się z 6,3% w r. 1967 do 8,0% w r. 1968, 15,2% w r. 1969 i 23,0% w r. 1970⁶⁷. Tempo wzrostu wydatków infrastrukturalnych zwiększyło się z 4,0% w r. 1968 do 15,1% w r. 1969 i 15,3% w r. 1970⁶⁸. Również tempo wzrostu wydatków na poprawę struktury rolnictwa zwiększyło się z 3,5% w r. 1967 do (przeciętnie) 27,5% w latach 1968 - 1969⁶⁹.

⁶⁶ Dość szerokie omówienie ustawy stabilizacyjnej można znaleźć w polskiej literaturze w artykule W. Grabskiej, *Nowa strategia gospodarcza NRF. „Sprawy Międzynarodowe”* nr 7/1970, ss. 67 - 85.

⁶⁷ Obliczono na podstawie *Statistisches Jahrbuch für die BRD* 1971, s. 394; 1972, s. 398.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*.

Dla porównania, tempo wzrostu globalnych wydatków budżetu publicznego wynosiło w r. 1967 — 6,7%, w r. 1968 — 5,0% w r. 1969 — 13,5% i 12,9% w r. 1970⁷⁰.

Największą wagę wśród problemów dotyczących poprawy regionalnej struktury gospodarczej przywiązują się do przebudowy struktury przemysłowej w Zagłębiu Ruhry. W tym celu opracowano specjalny program rozwoju regionu⁷¹. W jego ramach przewiduje się szeroką pomoc z funduszków budżetowych na rozbudowę infrastruktury w Zagłębiu i popieranie tam budowy bardziej nowoczesnych gałęzi przemysłu⁷².

Minał jeszcze zbyt krótki okres, aby można było ocenić, w jakim stopniu wprowadzenie planowania budżetu publicznego wpłynęło na przewyżczenie głównych hamulców długofalowego wzrostu gospodarki Niemiec Zachodnich. Jest jednak faktem niezaprzeczalnym, że zastosowanie elementów planowania, pomimo jego ograniczonego charakteru w gospodarce kapitalistycznej, stanowi znaczny postęp w dziedzinie rozszerzania ram dla ingerencji państwa w przebieg procesów gospodarczych.

Przeciwstawiona w artykule ekonomiczna analiza głównych długofalowych czynników rozwoju gospodarczego Niemiec Zachodnich pozwoliła ujawnić te zmiany w zakresie ich oddziaływania, które w głównej mierze zadecydowały o niezwykle szybkim tempie wzrostu gospodarczego RFN w pierwszym dziesięcioleciu oraz te, które przyczyniły się do jego późniejszego znacznego zwolnienia. Nastąpiło wówczas nie tylko bezwzględne osłabienie dynamiki wzrostu gospodarczego RFN, ale również — w porównaniu z innymi rozwiniętymi państwami kapitalistycznymi.

Ilustracją tych procesów jest tabela V, zawierająca indeksy wzrostu produkcji przemysłowej głównych państw kapitalistycznych w latach 1950-1972 oraz dane z tabeli VI, obrazujące dynamikę dochodu narodowego w tym samym okresie.

TABELA V

Indeksy produkcji przemysłowej niektórych państw kapitalistycznych w latach 1962 i 1972.

Kraj	1962	1972
	1950=100	1960=100
RFN	276	185
Japonia	615	417
Wielka Brytania	139	135
Francja	210	199
Włochy	285	195
USA	159	172
Kanada	174	203

Źródło: „DWI-Berichte” nr 1/1964, s. 1; *Rocznik Statystyczny GUS 1973*, część II, s. 654.

Podczas gdy we wszystkich państwach (wymienionych w tabeli VI) tempo wzrostu dochodu narodowego po r. 1960 jeszcze się zwiększyło, w RFN wykazało znaczny spadek. Natomiast zmiany w dynamice produkcji przemysłu zachodniemiec-

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Por. D. Haak, *Das Entwicklungsprogramm Ruhr*, „Zeitschrift für Rechtspolitik” nr 2/1969, s. 42.

⁷² Przewiduje się np. premię w wysokości 10% kosztów inwestycji dla przedsiębiorstw inwestujących w Zagłębiu Ruhry (*ibidem*).

TABELA VI

Dynamika dochodu narodowego niektórych państw kapitalistycznych w latach 1960 i 1972 (w cenach stałych).

Kraj	1960	1972
	1950 = = 100	1960 = = 100
RFN	209	170
Wielka Brytania	131	139
Francja	149	195
Włochy	177	180
USA	138	162
Kanada	145	184
Szwecja	138	160
Holandia	152	178

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS 1962, część II, s. 484; 1973, część II, s. 650.

kiego znalazły swoje odzwierciedlenie w zmianach udziału RFN w produkcji przemysłowej świata kapitalistycznego. Udział ten w latach 1950 - 1960 zwiększył się z 6,4% do 9,6%, natomiast w latach 1960 - 1969 spadł do 9,3⁷⁸. Jakkolwiek nadal jest on wysoki, zaczął wykazywać tendencję spadkową.

Można zatem sformułować twierdzenie, że Niemcy Zachodnie dawno przestały być krajem „cudu gospodarczego”. Wysoka dynamika wzrostu nie jest już cechą wyróżniającą gospodarkę RFN spośród innych rozwiniętych państw kapitalistycznych; nastąpiło jej zrównanie do przeciętnego poziomu w tej grupie krajów.

Barbara Polszakiewicz

⁷⁸ „DWI-Berichte” nr 1/1970, s. 45.